Marafkó László

Arcok múlt időben

Direktortúra

Amikor a Magyar Nemzethez kerültem, Sziládi János már nem dolgozott itt, hanem a Nemzeti Színház igazgatója volt (1979–82 között). Egyetemi ismeretségünket (szintén orosz szakosként fölöttem járt) a hetvenes években tovább mélyítette, hogy még a Jelenkorban több könyvéről is kritikát írtam. S a Nemzetnél, irodalmi szerkesztőként időnként verseimet és könyvkritikáimat közölte.

A színházigazgatói kinevezések azért is kényes területnek számítottak, mert a kultúra felett őrködő Aczél György fiatal korában köztudomásúan színészi ambíciókat táplált. Marton Endre direktorságát követően, 1978–79-ben Nagy Péter irodalomtörténész professzor került az igazgatói székbe (a rendszerváltozás után derült ki az ügynökmúltja), majd őt követte Sziládi.

A kulturális életet átjáró pletykák nyugtalan kultúrpolitikai légkörről, a hatalom csúcsain cikázó villámok színházi világot megzengető hatásáról szóltak. Pozsgay Imre volt a kulturális miniszter, s a bennfentes pletykák rendre Aczél és a miniszter gyakori nézeteltéréseiről regéltek, amelyek azután Kádár döntése nyomán Pozsgay felmentésével és Népfront-főtitkárrá száműzésével értek véget.

Régi jó kapcsolatunk okán, bizonytalanná vált direktorságáról értesülve egy nap – nem jelzetten is szolidárisnak szánt – látogatásra bejelentkeztem Sziládihoz, elvégre egy ugrásra volt a szerkesztőségtől a Hevesi Sándor tér. Kora délutáni, napsütéses órában lépegettem fel a főbejárathoz, s a portásfülke előtt elhaladva jeleztem: Sziládi Jánoshoz jöttem. A középkorú, különös ismertetőjegyet nem mutató férfiú kiszólt: „Az ki?" Megálltam, hogy ez valami olcsó, bár eléggé otromba tréfa-e, de látszott az arcán, komolyan kérdezi. „Az igazgató" – világosítottam fel, s mentem tovább. „Ja?…" – nyújtotta el a kapuőr. Természetesen Jánosnak egy szóval sem említettem a segédszemélyzet faragatlanságát.

Sziládi komótos mozgású, megfontoltan beszélő, korrekt férfiú volt. A szerkesztőségi állapotokról meg a színházról esett szó köztünk. Rákérdeztem a helyzetére. Azt mondta: úgy érzi, hogy „fenti" megítélés szerint az Aczél–Pozsgay villongásokban az ő „nemzetis működését inkább pozsgays színezetűnek látják". Arra gondoltam: ahol a kapus sem

tudja, vagy úgy tesz, mintha nem tudná, ki a direktor, onnan sürgősen távozni érdemes.

Ami bekövetkezett. Utólag tudtam meg: Kornis Hallelujájának kamaraszínházi bemutatóját is felróva, Sziládinak végül pártfegyelmivel „megspékelve" kellett távoznia a Nemzetiből. A Móra Ferenc Könyvkiadóhoz került, igazgatónak. A Kozmosz, ahova korábban verseskötetemet is beadtam (mint említettem, hiába), a Móra égisze alatt működött. A nyolcvanas évek közepe táján jártunk, gondoltam, próbát teszek máshonnan elutasított prózakötetemmel, amelyben két kisregény (a címadó Az árulás és Az idegen) és novellák (köztük 56-os témájúak) voltak. Sziládi elég hosszasan kivárt a válasszal, majd jelezte, hogy a Kozmosznál nem tudnák vállalni (részletes indokot nem mondott), de ő már beszélt egy társszerkesztőséggel, ajánlotta nekik a könyvemet, s ők szerződést is kötnek velem. Később kiderült ki, az Ifjúsági Lapkiadóról van szó, s megint valamelyes várakozás után jött is egy szerződés, konkrét kiadási időpont meghatározása nélkül. A türelmem lassan fásultságba váltott. Időmet, energiáimat teljes lekötötték a lapnál zajló ütközetek, a változások felé hengerülő ország politikai átalakulása. Talán 1988 végén váratlanul megkerestek az Ifjúsági Lap-és Könyvkiadótól, hogy az 1989-es könyvhétre tervezik a könyvemet. Hihetetlen volt. A szerkesztőnője elárulta, hogy amikor áttekintették a kiadónál heverő köteteket, idézem: „meglepődtem, hogy ezen a kéziraton egy betűt sem kell változtatni". Elégtételt azért nem éreztem, mert ez – minden önteltség nélkül – a beadásakor is meggyőződésem volt.

Az árulás tehát, sok évvel az összeállítása és a benne levő kisregényeknek más kiadóktól elszenvedett visszautasítása után (volt benne húsz évvel korábban írt novella is) könyvheti kötetként jelent meg, erős mezőnyben. Akkor a könyvhetiek közé sorolt munkáknak alapos előzetes könyvszakmai, kritikai szelekción kellett átjutniuk.

János soha, egyetlen mondattal sem jelezte, miért adta át, javasolta más kiadónak a Kozmoszhoz beadott kéziratot. A hatvanas években játszódó, címadó nemzedéki kisregényben van egy erős, leleplező besúgási szál (akkor még nem „ügynököztek" a közírásban), s az 56-os novellák egyikében, nem főszereplőként egy ávéhás tiszt alakja, akinek végül Izraelben ér véget az életútja. Találgatásomra a Móra berkeiben tájékozott egyik írótárs annyit mondott: „Hát a kiadó eléggé tele volt belügyes kapcsolatokkal…" Lehet, hogy János, nem akarván feszültséget belső munkatársakkal, s velem pedig fenntartani kívánva a jó viszonyt, kimódolt egy áthidaló megoldást? Már sosem tudom meg.

Viszont pályája is igazolja: a túl sok külső kényszernek való megfelelés alkotóenergiát felfaló állapot.

Búcsú Lukácstól

A Szabó Ervin Könyvtár előtti téren futottunk össze, minden bizonnyal 2000-ben. Évtizedek óta nem láttuk egymást. A nálam idősebb Bertalan László csendes, imponáló tudású, filozófia szakos társunk volt az Eötvös Kollégiumban. Jómagam nem jártam a hallgatóként vezetett esztétika speciálkollégiumára, amelyen Lukács Györggyel is kimerítően foglalkoztak, de a szakkollégisták körében nagyon elismerő visszhangja volt a stúdiumnak.

A nagy tekintélyű Bertalan Lacit, talán a külső hasonlóság és a lukácsi esztétika kimerítő ismerete alapján is gyakran a „kis Lukács"-ként emlegették. Még a kollégiumban, a rá jellemző fanyar mosollyal elmondta nekem filozófia szakjának történetét. Eredetileg néprajzos szeretett volna lenni, de önmagában ilyen szakot nem választhatott, így magyarral párosította. Már korábban is a filozófia érdekelte, ezért azt felvette harmadik szaknak. Abszolvált félévei alapján így egyik szakjából előbbre tartott, mint a másikból. A magyartól kívánt először megválni. A szigorú tanulmányi hivatalnál valami zavar keletkezett a nyilvántartásban, nem tudták követni a váltásait, s közölték vele, hogy ha a következő félév végén nem hozza „egyenesbe", azaz ugyanazon évfolyamnak megfelelőre a vizsgáit, akkor évismétlésre kötelezik. Laci hiába érvelt, hogy az egyik szakjából azért „maradt le", mert nem egy időben vette fel a hármat, a hivatal hajthatatlan volt. Bertalan megkérdezte, mely szakja milyen tárgyait kell abszolválnia, majd a megadottakból a félév végén simán letette a nem félévnyi anyag vizsgáit. Felesleges terheket nem kívánva cipelni, előbb a magyart, később a néprajzot adta le, és egyszakos filozófusként végzett.

Az egyetem filozófia tanszékén Márkus György szellemi köréhez tartozott, aki Lukács-tanítványként a fiatal Marx műveinek értelmezésével s az elidegenedés problémájának vizsgálatával végezte az ortodox marxizmus kritikáját. Így Bertalan a budapesti Lukács-iskola nála idősebb tagjait követő ún. „Lukács-óvoda" köréhez (Bence György, Kis János és mások) volt sorolható. Szerteágazó enciklopédikus tudását jellemezte az a legendaszerű történet, hogy egy társaságban váratlanul más téma, valamelyik dél-amerikai ország mezőgazdaságának helyzete került elő, s ő arról is kiselőadást rögtönzött.

Pécsi időszakomban, talán 1969-ben, egy filmforgatásuk szünetében véletlenül összefutottunk a Széchenyi téren. Magyar Dezső ott készítette Agitátorok című, Sinkó Ervin 1918–19-ben játszódó, Optimisták című regényén alapuló filmjének egyes jeleneteit, amelyben az eredeti történetet – némileg aktualizálva – átjárta a hatvanas évek végének levegője. Ebben – nem minden célzat nélkül – Bertalan a fiatal Lukácsot alakította (a filmben Marton néven). Egyébként az 1969-ben elkészült filmet, melyben sok akkori kezdő színész és később más területen elhíresült bölcsész is játszott, nyomban betiltották. Nem sokkal később a rendező aztán Amerikába távozott.

Az egyetem után csak töredékinformációk jutottak el hozzám Bertalan magánéleti megpróbáltatásairól, s arról, hogy intenzíven szociológiával kezdett foglalkozni, majd a Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetemre került, ahol évtizedek alatt elismert, a hallgatók által szeretett, iskolateremtő egyetemi oktató lett.

A könyvtár előtti, jó hangulatban induló beszélgetés során egyre inkább egy megkeseredett ember képe rajzolódott ki előttem. Visszatekintve a filozófia tanszék körüli, alapvetően pesti születésű társaságra, amelyből a Lukács-óvoda is kikerült, keserűen megjegyezte: őt igazából sosem fogadták be, kívülállónak tekintették. A képességeit pontosan ismerő Bertalant ez a kezdetektől bántotta, még ha talán nem is mutatta ki.

Az ország állapotairól, a politikáról szólva emlékeim szerint a népi radikalizmushoz közeli, arra hajazó nézeteket fogalmazott meg. S ez volt számomra a legnagyobb meglepetés.

A zebra felé induló „átfordult Lukács” alakja még napokig rezignált érzéssel kísértett.

S 2001-ben következett a Népszabadságban a megkésett nekrológ döbbenete. Az akkor már rendkívül magányosan élő, otthonában megtalált Bertalan haláláról jókora csúszással értesült a tudományos közélet.

Részletek a Bennkint című, az Anonymus Kiadónál megjelenő önéletrajzi könyvből